

OSMANLI SANATININ MALÎ KAYNAKLARI

Yrd. Doç. Dr. Fatih MÜDERRİSOĞLU
H. Çetin ARSLAN

Osmanlı medeniyeti içerisinde bütün estetik etkinlikleri kapsayan sanat kavramının genişliği; konunun daha derinlenmesine ve ayrıntılı bir biçimde araştırılması gereğini doğurmuştur.

Makale konusunu oluşturan *Osmanlı Sanatının Malî Kaynakları* ise genel Osmanlı tarihi ve sanatı içinde yalnızca belli bir bölümü oluşturmaktadır. Yöntem olarak genel bir Osmanlı tarihi bilgisinden hareketle, onun içerisinde yer alan malî tarihe ulaşmak esas alınmış; bu genel bilgi taraması esnasında, Osmanlı sanatı için ayrılan özel bir kaynak veya hazine den aktarılan malî bir kaynağa rastlanmamıştır¹. Varılan sonuç itibarıyla Osmanlı Devleti'nin malî kaynaklarının aslında sanatın da malî kaynaklarını oluşturduğu anlaşılmaktadır.

Devletin elde ettiği tüm gelirler, kaynak aktarım biçimine göre, sanat etkinliklerine aktarılması yönünden üç ana noktada toplanabilir:

1. Sultanın iradesi ile yapılan harcamalar (özel harcamalar),
2. Devletin yapmış olduğu harcamalar,
3. Vakıf yoluyla yapılan harcamalar.

İster sultanın, ister devletin veya müesseselerin yapmış olduğu harcamalar olsun tümünün birden malî kaynaklarını, yapmış olduğu yatırım ve harcamaları, Osmanlı sanatının malî kaynakları olarak değerlendirebiliriz. Bu tipte bir sınıflamaya gitmemizin sebebi şüphesiz, sanat için yapılan etkinliklerin malî kaynaklarının açık ve net olarak belirtilmemiş olmasıdır.

Günümüzün değer ölçüleriyle böyle bir beklentimizin olması ve malî kaynaklar için tutulmuş ayrı belgelerin ve hesap defterlerinin olabileceğini düşünmemiz doğaldır. Ancak olayın düşünmemiz

gereken bir başka boyutu daha vardır ki o da, sanat etkinlikleri diye nitelediğimiz eylemlerin genel bir kültür ortamında geliştiği ve buna bağlı olarak üretildiğidir. Böyle bir ortamın içinde gelişip büyüyen ve kendine has özellikler gösteren Osmanlı üslûbu kendisini bütün sanat kollarında belli etmektedir. Bundan dolayı genel bir üretim çerçevesi içerisinde sanat için yapılan harcamaların ayrı defter ve hesapları tutulmamış olabilir. Şimdiye kadar Osmanlı Devleti'nin malî kaynakları üzerine yapılan araştırmalar bu görüşü desteklemektedir². Ancak unutulmamalıdır ki yapılan tüm harca-

1. Genel Osmanlı tarihi ve maliye teşkilatı üzerine bilgiler için bkz. M. Cezar, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, C. I-IV, İstanbul 1957-62; N. Betkes, *100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul 1969; M. Zeki Pakalan, *Maliye Teşkilatı Tarihi*, C. I-IV, İstanbul 1977; M. Akdag, *Türkiye'nin İktisadi ve İhtimali Tarihi*, C. I-II, İstanbul 1979; S. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. I-II, İstanbul 1982.
2. Osmanlı Devleti'nin malî kaynakları üzerine yapılan araştırmalar için bkz. N. Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Maden İşletme Hukuku" *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, S. 2 (1943), s. 117-26; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", *A.Ü. DTCF. Dergisi*, S. 5 (1947), s. 483-511; L. Fekete, "Türk Vergi Tahrirleri", *Belleten*, S. 8 (1944), s. 299-328; Ö. L. Barkan, *XV-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları. Kanunnameler*, I, İstanbul 1945; "Hicri H. 894 (1488-89) Yılı Cizyesinin Tahsilatına Ait Muhasebe Bilançoları", *Belgeler*, I (1964), s. 1-119; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Para Düzeni ile İlgili Belgeler", *Belgeler*, S. 4 (1967), s. 49-72; M. Akdag, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti", *Belleten*, S. 13 (1949), s. 497-571; "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar", *A.Ü. DTCF. Dergisi*, S. 13 (1955), s. 40-47; M. T. Gökbilgin, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, Vakıflar, Mülkler, Mukaatalar*, İstanbul 1952; İ. H. Uzunçarşılı, "Osmanlı Devleti Maliyesinin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti İç Hazinesi", *Belleten*, S. 17 (1978), s. 67-93; M. Öztürk, "Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlihi", *Belleten*, C. 35 (1991), s. 87-100.

malar belli ve birkaç alan dışında sınırlı kalmaktadır. Bunun sebebi Osmanlı arşiv ve belgelerinin tam olarak araştırılmamış olmasıdır. Osmanlı arşivleri zamanla gün yüzüne çıkmaya başladıkça, mali kaynaklar üzerine yapılan araştırma ve incelemelerin de artacağı şüphesizdir³.

Mimarî alandaki bilgilerimizin ise daha fazla olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim devletin bünyesinde Hassa Mimarlar Teşkilatı gibi bir müessesenin olması ve yapıların tescil edilmesi ve gelirlerini belirleyen vakfiyelerin günümüze ulaşması, mimari alanda daha fazla bilgi edinmemizi mümkün kılmıştır. Mimarî eylemleri yönlendiren şartlar, mali kaynakları da etkilediğinden, olayı değerlendirirken çok sayıda özelliğin göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

1. SULTANIN İRADESİ İLE YAPILAN HARCAMALAR

Bu tip harcamalar *devletin başı, siyasi otoritenin simgesi ve manevî olarak islâm dininin koruyucu ve yayıcısı* ünvanlarını taşıyan Osmanlı sultanının kendi özel teşebbüs ve kişisel harcamalarını içermektedir. Sultanın siyasi ve manevî olarak yüklenmiş olduğu görevler bu teşebbüsleri yönlendiren şartlar olarak görülmektedir.

Sultan, bir yandan her şeyin üzerinde tutulan Devlet kurumunun işlemesi için gerekli müesseseleri oluştururken; diğer taraftan dinî ve manevî yükümlülüklerinden dolayı cami, han, köprü, medrese, zaviye ve benzeri yapıları inşa ettiriyordu. İnşa eylemini yönlendiren şartların başında özellikle Erken Osmanlı Dönemi'nde (1299-1451) ihtiyaçların ağır bastığını söyleyebiliriz. Maliye teşkilâtının da ilk oluşumu, Sultan I. Murad (1362-89) zamanında vezir Çandarlı Halil Hayreddin Paşa tarafından kurulan yaya ve atlı teşkilâtının ihtiyaçlarını karşılamak üzere ayrı bir hazinenin kurulması ile başlamıştır⁴. Kurumlaşmaya ve mali kaynağa acilen ihtiyacı olan ve Cihan imparatorluğu olma yolunda hızla ilerleyip fetihlerle genişleme gayreti içerisindeki Osmanlı Devleti'nin ilk kaynaklarını ganimetler ve fetihlerle elde edilen bölgeler oluşturmuştur. Kaynaklardan anlaşıldığı üzere ganimetlerin 1/5'ine sahip konumundaki sultanın, bu kaynağı harcaması kendi irade ve isteğine bağlı olarak gelişmiştir.

Sultan I. Murad'ın Biga Seferi ve Sırpsındığı Zaferi (1365) sonrası elde ettiği ganimetleri oğullarının sünnet düşünlerine harcaması; Bursa'nın Çekirge semtinde cami, medrese, imaret vb. yapılardan oluşan külliye ile kaplıcalar ve Bilecik'te bir

cuma mescidi inşa ettirmesi bu tip harcamalara örnek teşkil etmektedir⁵.

Sultan II. Murad (1451-51), eski adıyla Cısr-i Ergene bugün ise Uzunköprü adıyla tanınan yerdeki bölgede haremileri (hırsızları) öldürtüp öncelikle Ergene Nehri'nin bataklığı üzerine bir büyük köprü ile, köprüünün her iki başını mamur ederek mevkiyi şenlendirmiş, bu vesileyle imaret, cuma mescidi, hamam ve pazarlar yaptırmıştır. Bir mimarlık şaheseri sayılabilecek köprüyü inşa eden mimara da hil'at giydiren çiftlik yerleri vermesi, sultanın memnuniyetinin ve bu iş için ayrılan harcamanın kendi iradesiyle belirlendiğinin bir göstergesidir⁶.

Sultan I. Bayezid'in (Yıldırım) (1389-1403) beylerinden Firuz Bey Eflâk seferi sonrası zengin ganimetlerle dönmüş, sultan da bu para ve ganimetlerle hayır işlerine girişmiştir⁷. Sultan I. Mehmet (Çelebi) (1413-21)'in, Bursa Yeşil Türbe'deki çini kaplı lahdinin üzerindeki kitabede, türbenin masraflarının ölen sultanın hesabına kaydedildiğinin belirtilmesi; sultanların ayrı özel gelir ve hesaplarının olabileceği sorusunu akla getirmekte ve bir anlamda soruya açıklık kazandırmaktadır. Nitekim Osmanlı sultanlarının yaşamlarını incelediğimizde hepsinde de var olan ortak bir tavrı görebiliriz. Bu tavır hayır ve hasenat işleridir ki geniş manâda san'atı da içermektedir. Bunun için ayrılan ayrı bir

3. Konu üzerine çalışma yapan Ö. Lütfi Barkan, Halil İnalcık ve İ. Hakkı Uzunçarşılı'nın çalışmaları sırasıyla şöyledir: "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler", **Vakıflar Dergisi**, S. 2 (1942), s. 289-386; **XV-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları, Kanunnâmeler**, I, İstanbul 1945; "894 (1488-89) Yılı Cizyesinin Tahsilatına Ait Muhasebe Bilançoları", **Belgeler**, S. 1 (1964), s. 1-119; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Para Düzeni ile İlgili Belgeler", **Belgeler**, S. 4 (1967), s. 49-72; "İstanbul Saraylarına Ait Muhasebe Defterleri", **Belgeler**, S. 9 (1979), s. 1-380. H. İnalcık'ın konu üzerine araştırması için bkz. **894 H./1431 M. Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arnavid**, Ankara 1987; İ. H. Uzunçarşılı'nın çalışmaları için bkz. "Osmanlı Devleti Maliyesinin Kuruluş ve Osmanlı Devleti İç Hazinesi", **Belleten**, C. 17 (1978), s. 67-93; "Osmanlı Sarayında Ehl-i Hiref Defterleri", **Belgeler**, S. 11 (1986), s. 23-52.

4. Kara Halil Hayreddin Paşa hakkında ayrıntılı bilgiler için bkz. İ. H. Uzunçarşılı, **Çandarlı Vezir Ailesi**, Ankara 1988.

5. Bu bilgi kaydı için bkz. Aşıkpaşazade, **Aşıkpaşazade Tarihi**, İstanbul 1970, s. 60-61.

6. Neşri, **Neşri Tarihi**, C. II, Ankara 1987, s. 603-5.

7. Aşıkpaşazade, **a.g.e.**, s. 73.

malî kaynağın sultanın iradesinde olduğu, en azından *Cibi Hazine* denilen kendi hazinesinden harcamalar yaptığı bilinmektedir⁸.

Sultan II. Mehmed'in (Fatih) (1451-81) sanat ve sanatçılara olan ilgisi ve Batı ülkelerine gösterdiği ilgi, kendi portresini İtalyan ressam Gentile Bellini'ye yaptırması; meclisindeki 135 şairden 85'ine *Kayd-ı Hayat* şartıyla maaş bağlatması; sultanın kişiliğini, isteği ve sanat olan ilgisini, malî kaynağını yönlendirmesini göstermesi bakımından önem taşır⁹. Sanatın hamiliğini üstlenen Fatih, maddî imkânlarıyla çok sayıda şair ve bilim adamını sarayına getirmiş onlara para ve hediyeler vermiştir. Benzer harcamalar yapan sultanın maddî kaynağı kendi özel hesabından ayırdığını düşünebiliriz. Çünkü, sarayında *Ehl-i Hiref* Teşkilâtı'na bağlı olarak çeşitli ülkelerden gelen çok sayıda maaşlı sanatçı grubunun olduğunu biliyoruz. Bu bağlamda devletin saray dışında sanatçılara ayrı maaş bağlatması imkânsız gibidir. Bunu sultanın özel ilgisi ve kendi malî finansmanını isteği doğrultusunda harcaması şeklinde yorumlayabiliriz¹⁰.

II. DEVLETİN YAPMIŞ OLDUĞU HARCAMALAR

Devletin sanata ayırdığı belli bir malî kaynak olmadığı halde saraya bağımlı olup, devletin kontrolü altında çalışan ve işinin ehli olan usta ve zanaatkarların maaş karşılığında Ehl-i Hiref denilen saray örgütünün içinde oldukları görülür. Bu teşkilata ait maaş teftiş ve in'am defterlerindeki bilgiler, devletin Ehl-i Hiref örgütü için oldukça yüklü bir malî kaynak ayırdığını göstermektedir. Camcılar, nakkaşlar, ciltçiler, kaşigerânlar (çiniciler), serzergerânlar (kuyumcular) gibi çok sayıda bölük altında, Hazinedarbaşının emri altında çalışan usta zanaatkarlar, bayramlarda ve cülus törenlerinde özel işler de yaparak hil'at giyer ve keseyle altın alırlardı. Bu sanatçıların desteklendiğini malî kaynak, şüphesiz Osmanlı sanatının da malî kaynağını oluşturmaktadır.

Diğer taraftan Ehl-i Hiref'e mensup sanatçıların sultan ya da sadrazam, vezir gibi saray çevresine ait kişilerin bâniliğindeki binalarda çalışmış olmaları ihtimal dahilindedir¹¹. Devletin bünyesinde hazır bulunan ve *Ustalar Birliği* olarak niteleyebileceğimiz bu teşkilatın, devlet yöneticilerinin inşa ettirdiği ve ayrı birer ustalık, beceri gerektiren çini, hat, nakış gibi alanlarda görev alması son derece doğaldır. Nitekim Süleymaniye Cami'nin hat işlerinde çalışan Hasan Çelebi'nin adına aynı tarihlerdeki Ehl-i Hiref defterlerinde¹² rastlanılması bu görüşü destekler niteliktedir¹³.

Saraya bağımlı gelişen hat, çini ve minyatür sanatının her dönemde devlet tarafından desteklendiğini gösterir belgeler mevcut olmakla birlikte, bu sanat kollarının mimariye olan yakınlıklarını da düşünmemiz gerekir. Ekim 1570 tarihli bir fermanla, çini üretim merkezi İznik'ten dört ustanın malzemeleriyle birlikte İstanbul'a çağırılması; İznik'e duvar çinisi siparişinin verilmesi, Sarayın İznik atelyelerine desenler yollaması, devletin destek ve isteğini açıkça ortaya koyması bakımından son derece önemlidir¹⁴. Ayrıca devletin narh usulü ile İznik'teki çini fiyatlarına müdahalesi, Muhallefat (tereke) defterlerinde yer alan çok sayıda İznik üretimi seramik eşyanın adına rastlanılması, oldukça değerli bir piyasası oluşmuş çini eşyalara ve pazarına devletin kayıtsız kalmadığını göstermektedir¹⁵. Devlet bu tip durumlarda olduğu gibi bazen müdahaleci bazen de günümüzün deyimiyle serbest piyasa ekonomisi yolunu izlemiştir.

Hat sanatında da devletin açık bir desteği söz konusudur. Sultan II. Bayezid'in (1481-1512), daha Amasya'da şehzade iken tanıştığı ve sonradan hat sanatının ustası kabul edilecek Şeyh Hamdullah'ı, tahtta çıktığında İstanbul'a davet edip, sarayında himayesi altına alarak çalıştırması; Sultanın sanata olan ilgisinin bir göstergesidir.

Osmanlı Dönemi'nde hat sanatının uygulandığı yazma Kur'an mushaflarının değerli bir pazarı vardı. Herkes maddî geliri ölçüsünde ünlü bir hat-

8. Osmanlı Devleti'nin hazine teşkilatı ile ilgili ayrıntılı bir çalışma için bkz. I. H. Uzunçarşılı, "Osmanlı Devleti Maliyesinin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti İç Hazinesi", s. 67-93.

9. H. İpekten, "Fatih'in Devri Şair ve Alimleri", *Bilgi*, S. 11 (1957), s. 11; F. Timurtaş, "Fatih'in Şairliği", *Bilgi*, S. 11 (1957), s. 9-10.

10. Sultan II. Mehmed'in reform hareketleri ve devletin malî kaynaklarını artırması yönünde yapmış olduğu çalışmalar ve sanata olan ilgisi için bkz. H. İpekten, "a.g.m.; Y. Yücel, "Reformcu Bir Hükümdar Fatih Sultan Mehmed", *Belleten*, C. 3, (1939), s. 79-85.

11. F. Çağman, Ehl-i Hiref'e mensup sanatçıların Saraya yakın kişilerin inşa ettirdiği yapılarda da çalışmış olabileceğini vurgulamaktadır. Bu bilgiler için bkz. F. Çağman, "Mimar Sinan Dönemi'nde Saray'ın Ehl-i Hiref Teşkilatı", *Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı*, İstanbul 1988, s. 73-77.

12. Ehl-i Hiref Defterleri için bkz. I. H. Uzunçarşılı, "Osmanlı Sarayında Ehl-i Hiref Defterleri", s. 23-52.

13. F. Çağman, a.g.e., s. 77.

14. N. Atasoy-J. Raby, *İznik*, İstanbul 1989, s. 26.

15. İznik'teki çini üretimi ve Saray'a ait belgeler için bkz. N. Atasoy-J. Raby, a.g.e.

tatın yazdığı mushaflardan elde etmek istemiş; buna sahip olamayanlar ise cami ve dergâhlara vakfedilmiş mushaflardan yararlanmışlardır¹⁶. Böyle değerli malzeme ve tekniklerin kullanıldığı hat sanatında devletin desteğinin olması doğaldır. Çünkü maddi açıdan bu işi finanse edecek kişiler Saray ve çevresine yakın, maddi olanakları yeterli olan kişilerdi.

Minyatür sanatında da özellikle XV. yüzyılın sonuna doğru Osmanlı Devleti'nin politik ve ekonomik gücünün artması ile Saray nakkaşhanesinin de maddi olanakları artmış, dolayısıyla üretilen eserlerde de büyük artışlar kaydedilmiştir¹⁷. Saray nakkaşları tarafından yapılan eserlerin büyük çoğunluğunu Sultan ve sultana yakın idarecilere ithaf edildiği görülür. Osmanlı Devleti'nin maddi açıdan en zengin dönemi olan I. Süleyman (Kanunî) (1520-66) Dönemi, aynı zamanda Sultan'a ithaf edilen el yazmalarında da kalite ve çeşidin en fazla olduğu zaman dilimidir.

İmparatorluk sınırları içinde bütün imâr ve inşaa faaliyetlerini yöneten Hassa Mimarlar Teşkilatı'nın yapmış olduğu harcamaları da sanatın mali kaynakları olarak nitelemek mümkündür¹⁸.

Sarayın Birun (dış) bölümünden olan ve şehreminine bağlı olarak çalışan Hassa Mimarlar Teşkilatı, merkezi idari sistem içinde kademelenen bir alt yapıya sahiptir. Şehremini, malzeme temini ile masrafların ve yevmiyelerin ödenmesini üstlenmiş olup, satın alma ve hesap işlerini görüyordu. İşin teknik açıdan yürütülmesi ve kontrolü ise Hassa Mimarlar Teşkilatı'na aitti. Keşif defterleri bizzat Hassa Mimar Başî veya hassa mimarlarından biri tarafından hazırlanırdı. Keşif defteri defterdarlığa sunulur, rapor incelendikten sonra, gerekli paranın nereden ve hangi bütçe gelirinden sağlanacağı tespit olunarak durum sadrazama arz edilirdi. Sadrazamın onayı alındıktan sonra keşif defteri başmuhasebe kalemine kontrol için verilirdi. Kontrol sonrasında planları ve keşif defterleri kabul edilen binaların inşasına ya da tamirine başlanırdı¹⁹.

Devletin yapmış olduğu dolayısıyla ayrı bir mali kaynak aktardığı bir etkinlik de kutsal topraklardaki (Harameyn) yapıların inşaa, bakım ve onarımı ile hac yolu üzerindeki konak yerlerinin güvenliği için yapılmış mali yatırımlardır. Kanunî, Kabe'yi onartıp bakımını yaptıran, bezeyen ilk Osmanlı sultanıdır. Ayrıca dört mezhep için ayrı ayrı medrese yaptırmış, buna ilaveten Mekke'nin su yolları için tahsisat ayırmıştır²⁰. Gerçi daha önce de Yıldırım Bayezit'ten başlayarak her Osmanlı sultanı Surre Alayları ve Surreler ile Kutsal Topraklar'a ekonomik yardımlarda bulunmuşlardır²¹. Yapılan mali harcamaların bir kısmının yapılara ve

sosyal amaçlı tesis ve kurumlara aktarılmasını, Osmanlı sanatının mali kaynaklarından biri olarak görebiliriz. Yapılan harcamaların ise devlet hazinesinden yapıldığı anlaşılmaktadır.

III. VAKIF YOLUYLA YAPILAN HARCAMALAR

Devletin kontrolü altında olan ancak özel idaresi ile kendi içinde döner sermaye birikimine sahip vakıfların, sosyal alandan sanat faaliyetlerine kadar uzanan geniş bir dilime yayıldığı görülmektedir²².

Vakfın ilk hukukî tarifine fıkıh kitaplarında rastlanmaktadır. Ebû Hanîfe'ye göre vakıf bir kimsenin sahip olduğu bir gayr-i menkulun gelirlerini, ödünç verme şeklinde (âriyeten) fakirlere veya İslâm cemaatinin dinî veya içtimâî ihtiyaçlarına tahsisidir. Öyleki bu malın mülkiyeti vâkıfta (vakıf kurucusunda) kaldığından, vâkıf bu akti bozma ve malını istediği gibi kullanma hakkına sahiptir²³.

16. U. Derman, "Türk Hat Sanatı", **Türk Sanatı**, Ankara 1993, s. 388.

17. Minyatür sanatının gelişimi hakkında daha geniş bilgiler için bkz. Z. Tanındı, "Türk Minyatür Sanatı", **Türk Sanatı**, Ankara 1993, 407-20.

18. Hassa Mimarlar Teşkilatı hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. S. Turan, "Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları", **Tarih Araştırmaları**, 1/1 (1963), s. 157-202; O. Erdenen, "Osmanlı Devri Mimarları, Yardımcıları ve Teşkilatlanması", **Mimarlık Dergisi**, S. 27 (1966), s. 15-18 A. Refik Altınay, **Türk Mimarları**, İstanbul 1977.

19. Ş. Turan, **a.g.m.**, s. 158-60.

20. M. Atalar, "Türklerin Kabe'ye Yaptıkları Hizmetler", **A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 30 (1988), s. 292.

21. Surreler ve Türklerin kutsal topraklara yapmış olduğu ekonomik yardımlar için bkz. M. Atalar, **a.g.m.**; "Türklerin Kabe'ye Yaptığı Ekonomik Yardımlar", **A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 31 (1989), s. 261-70; **Surre Alayları ve Surre-i Hümayûnlar**, Ankara 1991.

22. Vakıflar hakkında ayrıntılı bilgiler için bkz. Ö. Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler", s. 279-386; B. Yediyıldız, "Türk Vakıf Kurucularının Sosyal Tabakalaşmadaki Yeri 1700-1800", **Osmanlı Araştırmaları**, S. 3 (1982), s. 143-64; "Vakıf" maddesi, **İslam Ansiklopedisi**, C. 13, s. 153-72; "Türk Kültür Sistemi İçinde Vakfın Yeri", **Vakıflar**, C. 20 (1988), s. 403-9; İ. Ceylan "Kanunî'nin Harameyn Deşişe Vakfı ve Vakfiyesi", **V. Milletlerarası Türkoloji Kongresi**, İstanbul 1985, s. 164-74; M. Özdamar, "Vakfetmek", **Vakıflar**, S. 19 (1985), s. 5-11; E. Cansel, "Vakıf Kuruluşu, İşleyişi ve Amacı", **Vakıflar Dergisi**, S. 20 (1988), s. 321-29. N. Öztürk, **Menşei ve Tarihi Gelişim Açısından Vakıflar**, Ankara 1983.

23. B. Yediyıldız, "Vakıf" maddesi, **İslam Ansiklopedisi**, C. 13 (1986), s. 153.

Osmanlı medeniyeti ve müesseseleri içerisinde ayrı bir yer tutan vakıfların; devletin kuruluşundan yıkılışına kadar önemini koruduğu toplumsal ve sosyal yapının temellenip, şekillenmesinde önemli görevlerinin olduğu yapılan araştırmalarla kesinlik kazanmıştır. Şimdiye kadar yapılan araştırmalar incelendiğinde vakıfların aşağıda sıralayacağımız sosyo-ekonomik rollerini tespit etmemiz mümkündür.

1. Sosyal yardım ve dayanışma pekiştirilmiş, iltihâm yardımıyla muhtaç kişilere el uzatılmıştır.

2. İslâm dininin gereği olarak yapılması yüksek manevî dereceler kazandıran yardımlarla manevî huzur elde edilmiştir.

3. Devletin de yükümlülükleri olarak sayılan sosyal hizmet ve dayanışma müesseselerinin çoğunu, vakıf yoluyla gerçekleştirmiş olması, devleti malî olarak büyük bir yükün üzerinden kurtarmıştır.

4. Vakıf yoluyla, devlet gelirinden bir kısmının sosyal ve kültürel hizmetlere aktarımı da söz konusu olmuştur.

5. Vakıf ve ona bağlı arazilerin gelirlerinin, vakıf yönetiminden doğan şartlarla birlikte aynen özel bir mülkiyet esas gereği işlemesiyle devlete bağımlı; ancak gelirleri kendi içinde dönen bir sermaye birikimi sağlamıştır.

6. Devlet vakıf sistemiyle kutsal topraklarda üzerine aldığı yükümlülükleri de yerine getirmiştir (Harameyn ve Deşîşe Vakfı).

7. Vakıfların çok amaçlı olarak değişik alanlarda görülmesi, temelde vakıf müessesesinin devlet ekonomisinin vazgeçilmez bir unsuru olduğunu göstermektedir.

8. Temel prensiplerini İslâm dininin gereklerinden ve sosyal yardım ve dayanışmadan alan vakıflar; devletin ekonomik politikasının ürünü olarak görülmektedir.

9. Vakıflar aynı zamanda güvence ve teminatın garantisi olarak da görülebilir. Vakıfların gelirlerinin devam etmesi ancak vakıf yoluyla saptanmış şartlarla sağlanıyordu ki, bu aynı zamanda yapılan hizmetin sürekliliğini de kılıyordu.

10. Mimari açıdan yapının türü ne olursa olsun, ister dinî ister sosyal amaçlı, bu yapıların düzenli gelirlerini vakıf yoluyla temin ettiklerini ve bunların yapıda görevli hizmetli ve yöneticilere, yapının onarımlarına gerekli görüldüğü hallerde harcanması, mimari eylemin devamlılığını da sağlıyordu.

11. Vakfın kurulması o yapının, ekonomik teminatı bir nevi güvencesi niteliğindeydi. Bu suretle çok sayıda hizmet yapılıyor, yapının gelecek yüzyıllara taşınması sağlanıyordu.

12. Yazılı olarak vakıf kurucusu ve mütevellisi tarafından belirlenen esaslar üzerine şekillenen vakıf prensipleri, şahitler ve kadının tescil ve onayıyla resmi bir hüviyet de kazanıyordu. Bu ise vakıf müessesesinin resmi esaslarını ortaya koyuyordu.

13. Vakıfların ekonomiye dolaylı da olsa katkıları söz konusuydu. Öncelikle kendi yükümlülüklerini yerine getiren vakıf müesseseleri, kendi içinde günümüzün deyimiyle döner sermaye şeklinde düşünebileceğimiz gelir ve kiraya verilen gayri menkullerin ve nakit paraların değerlendirilmesiyle para akışını sağlıyordu.

14. XIX. yüzyılda devletin Evkaf Nezareti ile kontrolündeki vakıfların denetimi, vakfın mal varlığını da kontrol imkânı sağlıyordu. Bu suretle belli bir alandaki ekonomik faaliyetler devlet mekanizması tarafından kontrol edilebiliyordu.

Vakıflardaki bazı malî kaynak aktarımlarının, Osmanlı sanatının da malî kaynağı olabileceği görülmektedir. Yapıların bakım ve restorasyonu için aktarılan malî kaynaklar bu görüşü desteklemektedir.

Kimi durumlarda ise herhangi bir yapının inşasına başlanıldığı halde; bitirilemeyip devlet desteğine başvurulduğu görülür. Bu durumda devletin gelirleri vakıf gelirlerine aktarılır ve buradaki malî kaynak aktarımını devletin yapmış olduğu harcamalar olarak nitelemek mümkündür.

Yukarıda ana başlıklar altında incelediğimiz kaynak aktarımı, Osmanlı sanatının ana malî desteğini oluşturmaktadır. Bununla birlikte ilave edilebilecek bir başka özellik de, başkent dışında taşradaki yerleşim birimlerinde yaşayan ekonomik güce sahip yönetici sınıfın da sanatın hamiliğini üstlenmesidir. Mimarinin dışında, daha seçkin bir zümreye hitap eden ve maddî olarak ekonomik desteği gerektiren çini, hat, tezhip, nakış ve minyatür gibi sanat dallarının devlet desteğinde gelişip büyüdüğü görülmektedir. Bu sanat dallarının en üretken dönemleri, Osmanlı Devleti'nin diğer alanlarda olduğu gibi ekonomik açıdan da en gelişmiş olduğu dönem XVI-XVII. yüzyıllardır. Devletin sanat etkinliklerine olan malî desteği *Başkent üslubû*'nun seçkin ve aranan bir sanat ekolü olmasını sağlamıştır. Nitekim Osmanlı eyaletleri geriden de olsa sürekli bir şekilde başkenti taklit etmiş, oradaki mimarî ve süsleme unsurlarının benzerini kendi bölgelerinde uygulamışlardır. Örneğin Tunus Eyaleti'nin başkenti Tunus'ta Sidi Mahrez Camii, XVII.

yüzyıla ait İstanbul Bahçekapı'daki Yeni Cami'nin planını örnek almakla kalmamış, çinileri dahi merkezden getirtmiştir²⁴.

Diğer açıdan devletin tüm imparatorluk toprakları içerisindeki sanat etkinliklerinin hamiliğini üstlenmesi imkânsızdır. İşte bu devrede, yerel idarecilerin malî desteğini veya Saraya yakın bir devlet adamının malî finansmanını aramak gerekir.

Osmanlı sanatının sadece mimarî alanda değil, edebiyat, musikî, halı-kilim, kumaş, tezhip, minyatür, hat, seramik-çini, nakış vb. alanlarda da büyük gelişim göstermesi devletin desteğinin dışında, adı geçen sanat kollarının başkent dışında malî destek bulduğunu kanıtlamaktadır. Ancak günümüze bu sanat kollarına ait ulaşan eserlerin azlığı ve belgelerin yetersizliği yorum yapmayı güçleştirmektedir.

BİBLİYOGRAFYA:

- AKDAĞ, Mustafa, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişâfı Devrinde Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti." **Belleten**, Cilt 13 (1949), s. 497-571.
- "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar." **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt 13 (1955), s. 40-47.
- Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi**, Cilt I-II, İstanbul 1979.
- ALTINAY, A. Refik, **Türk Mimarları**, İstanbul 1977.
- AŞIKPAŞAZÂDE, Aşıkpaşazâde **Tarihi** (haz. Atsız), İstanbul 1970.
- ATALAR, Münir, "Türklerin Kâbe'ye Yaptıkları Hizmetler." **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 30 (1988), s. 287-92.
- "Türklerin Kâbe'ye Yaptığı Ekonomik Yardımlar." **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 31 (1989), s. 261-70.
- Sûrre Alayları ve Sûrre-i Hümayunlar**, Ankara 1991.
- ATASOY, N.-J. Raby, **İznik**, İstanbul 1989.
- BARKAN, Ö. Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler.", **Vakıflar Dergisi**, S. 2 (1942), s. 279-386.
- XV-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları, Kanunnameler**, I, İstanbul 1945.
- "894 (1488-89) Yılı Cizyesinin Tahsilatına Ait Muhasebe Bilançoları.", **Belgeler**, S. 1 (1964), s. 1-119.
- "Osmanlı İmparatorluğu'nda Para Düzeni ile İlgili Belgeler.", **Belgeler**, S. 4 (1967), s. 49-72.
- BARKAN, Ö. Lütfi, "İstanbul Saraylarına Ait Muhasebe Defterleri." **Belgeler**, S. 9 (1979), s. 1-380.
- BERKES, Niyazi, **100 Soruda Türkiye İktisadî Tarihi**, İstanbul 1969.
- CANSEL, Erol, "Vakıf, Kuruluşu, İşleyişi ve Amacı.", **Vakıflar Dergisi**, S. 20 (1988), s. 321-29.
- CEYLAN, İbrahim, "Kanuni'nin Haremeyn Desişi Vakfı ve Vakfiyesi." **V. Milletlerarası Türkoloji Kongresi**, İstanbul 1985, s. 164-74.
- CEZAR, Mustafa, **Mufasssal Osmanlı Tarihi**, C. IV, İstanbul 1957-62.
- ÇAĞATAY, Neşet, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Maden İşletme Hukuku" **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C.2 (1943), s. 117-26.
- "Osmanlı İmparatorluğu'nda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler.", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C.5 (1947), s. 483-511.
- ÇAĞMAN, Filiz, "Mimar Sinan Dönemi'nde Sarayın Ehl-i Hıref Teşkilatı.", **Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı**, İstanbul 1988, s. 73-77.
- DERMAN, Uğur, "Türk Hat Sanatı.", **Türk Sanatı**, Ankara 1993, s. 373-406.
- ERDENEN, Orhan, "Osmanlı Devri Mimarları, Yardımcıları ve Teşkilatlanması.", **Mimarlık**, S. 27 (1966), s. 15-18.
- FEKETE, L., "Türk Vergi Tahrirleri.", **Belleten**, C.8 (1944), s. 299-328.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyip, **XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, Vakıflar, Mülkler, Mukataaalar**, İstanbul 1952.
- İNALCIK, Halil, **894 H./1431 M. Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arnavid**, Ankara 1987.
- İPEKTEN, Haluk, "Fatih Devri Şair ve Alimleri", **Bilgi**, S. 11 (1957) s. 11-13.
- KARAMÜRSEL, Ziya, **Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler**, Ankara 1989.
- NEŞRİ, **Neşri Tarihi**, C. III, Ankara 1987.
- ÖZDAMAR, Mustafa, "Vakfetmek", **Vakıflar Dergisi**, S. 19 (1985), s. 5-11.
- ÖZTÜRK, Mustafa, "Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlihi.", **Belleten**, C. 35 (1991), s. 87-100.
- ÖZTÜRK, Nazif, **Menşei ve Tarihi Gelişimi açısından Vakıflar**, Ankara, 1993.
- PAKALIN, Zeki, **Maliye Teşkilatı Tarihi**, C. I-IV, İstanbul 1977.

24. S. Zbiss, "Tunus'ta Türk Sanatı" **I. Türk Sanatı Kongresi**, Ankara 1959, s. 413-17.

SHAW, Stanford, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C. I-II, İstanbul 1982.

TANINDI, Zeren, "Türk Minyatür Sanatı.", **Türk Sanatı**, Ankara 1993, s. 407-20.

TİMURTAŞ, Faruk, "Fatih'in Şairliği.", **Bilgi**, S. 11 (1957), s. 9-10.

TURAN, Şerafeddin, "Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları.", **Tarih Araştırmaları**, C. 1 (1963), s. 157-202.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, "Osmanlı Devleti Maliyesinin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti İç Hazinesi", **Belleten**, C. 17 (1978), s. 67-93.

"Osmanlı Sarayında Ehl-i Hıref Defterleri.", **Belgeler**, S. 11 (1986), s. 23-52.

Çandarlı Vezir Ailesi, Ankara 1988.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, "Türk Vakıf Kurucularının Sosyal Tabakalaşmadaki Yeri 1700-1800.", **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, C. III (1982), s. 143-64.

"Vakıf" Maddesi, **İslâm Ansiklopedisi**, C. 13 (1986), s. 153-72.

"Türk Kültür Sistemi İçinde Vakfın Yeri.", **Vakıflar Dergisi**, S. 20 (1988), s. 403-9.

YÜCEL, Yaşar, "Reformcu Bir Hükümdar Fatih Sultan Mehmed", **Belleten**, C. 3 (1939), s. 79-85.

ZBISS, Slimone, "Tunus'da Türk Sanatı", **I. Türk Sanatları Kongresi**, Ankara 1959, s. 413-17.

KISALTMALAR

A.g.e. : Adı Geçen Eser

A.g.m. : Adı Geçen Makale

A.Ü. DTCF : Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

C. : Cilt

S. : Sayı

s. : Sayfa

Vb. : Ve benzeri